

ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก

Approach Strategies of Buddhist Propagation

พระครูญาณเพชรรัตน์ (เทวินทร์ ปิยะทสฺสี)
Phrakruyanapetcharat (Tewin Piyatussi)
นิสิตปริญญาเอก สาขาการจัดการเชิงพุทธ มจร

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าในยุคสมัยพุทธกาล เพื่อศึกษากรณีศึกษาที่เป็นแบบอย่างที่ดีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย และเพื่อนำเสนอยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกในปัจจุบัน ใช้การวิเคราะห์เนื้อหาจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า วิธีการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้าในยุคสมัยพุทธกาลนั้น ทรงใช้พุทธวิธีในการสอนที่ต้องเริ่มต้นจากปรัชญาขั้นพื้นฐานอันได้แก่กัลยาณมิตร โดยพิจารณาจากหลักของนักเผยแผ่กับผู้ฟังหรือผู้สอนกับผู้เรียนที่มีความสัมพันธ์กัน ผสานรวมกับผู้สอนที่ต้องมีลีลาการสอนและหลักการสอน กรณีศึกษาที่เป็นแบบอย่างที่ดีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้แก่ การเผยแผ่ธรรมะเชิงรุกกรณีการจัดกิจกรรมธรรมะในสวน ณ สวนหลวง ร.9 และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขาที่มีต่อเยาวชนชาติพันธุ์ ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) สำหรับยุทธศาสตร์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกไว้ 4 ประเด็นหลัก ประกอบด้วย 1) หลักการวิเคราะห์แบบสวอท (SWOT Analysis) 2) การใช้ทฤษฎี 4 ส. ประกอบด้วย สัททสสนา-แจ่มแจ้ง สมาทปนา-จงใจ สมุเตชนา-แก้แค้น สัมปหังสนา-ร่าเริง 3) หลักกัลยาณมิตรธรรม 7 ได้แก่ เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่อง รู้จักชี้แจง เป็นผู้อดทน พูดด้วยคำลึกซึ้งได้ ไม่ชักนำในทางเสื่อม และ 4) การสร้างเครือข่ายการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: ยุทธศาสตร์การเผยแผ่, การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก

Abstract

The purposes of this article were to study Buddhist propagation in ancient time, to study best practices of Buddhist propagation in Thailand, and to propose approach strategies of Buddhist propagation in current time. Content analysis was used for analyzing data from research and literature review. Results showed that Kalyānamitta was basic philosophy method of Buddhist propagation in ancient time by considering the relationship between teachers and learners. Teaching strategies and the principle of teaching were also added. Two case studies were showed in this paper which consisted of a case study of Dhamma activities in the garden at royal park of King Rama IX, and a case study of disseminating Buddhism to hill tribe youth (Karen) a by volunteer graduated monks. Four main strategies were being used for Buddhist propagation which consisted of 1) SWOT Analysis, 2) the theory of four-sor aspects such as clarify, incentive, encourage, and happy 3) Kalyānamitta-dhamma such as lovable, respectable, adorable , being a counselor, being a patient listener, able to deliver deep discourses, and never exhorting groundlessly, and 4) creating Buddhist propagation network.

Keywords: Strategies of Propagation, Approach Buddhist Propagation

1. บทนำ

หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระพุทธองค์ทรงมีพระประสงค์ให้สัตว์โลกทั้งหลายเข้าใจในพระสัทธรรม สามารถดำเนินชีวิตของตนได้อย่างถูกต้อง ไม่เป็นทาสของกิเลส สามารถสร้างเสริมบารมีสลัดตนออกจากทุกข์ กระทำตนให้แจ้งถึงพระนิพพาน พระองค์ได้ทรงดำเนินงานเผยแผ่ พระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ก็ได้ทรงแสดงพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตรซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาถ้อยคำแรกโปรดปัญจวัคคีย์นับว่าเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปพร้อมกันอีกด้วย และในครั้งที่พระองค์ทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาในครั้งแรกด้วยพระดำรัสว่า ให้ภิกษุทั้งหลายจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์

แสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุดประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิงครบถ้วนแม้พระองค์ก็เสด็จไปยังตำบลอรุเวลาเสนาณิคมเพื่อแสดงธรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 32 : 40)

ภายหลังหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระสาวกได้ดำเนินการสืบทอดคำสอนของพระพุทธเจ้าในลักษณะของการสวดสาธยาย หรือ สวดร้อยกรองพระธรรมวินัย ซึ่งเป็นการสวดพร้อมกันเพื่อทบทวนพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในสถานที่ต่างๆ เพื่อตรวจสอบความสมบูรณ์ ตามประวัติการสืบทอดพระพุทธศาสนานั้น ปรากฏว่าได้มีการทำสังคายนาชำระพระธรรมวินัย เป็นการประชุมพระเถระผู้จำพระธรรมวินัย แล้วให้พระเถระรูปใดรูปหนึ่งสวดพระธรรมวินัยเท่าที่ตนจำได้ต่อที่ประชุม ขณะนั่งฟัง พระเถระอื่นๆ ก็คิดเทียบเคียงกับข้อที่ตนจำได้ ถ้าได้ฟังข้อความใดผิดแผกออกไปก็ทักท้วงขึ้น เมื่อมีผู้ทักท้วงประธานในที่ประชุมก็ขอให้ผู้อื่นสวดสูตรนั้นตามที่ตนได้เรียนมา ที่ประชุมจะพิจารณาถกเถียงกันหลายแง่หลายมุม ในที่สุดก็มีการลงมติเสียงข้างมากว่าข้อความนั้นถูกต้อง ข้อความนี้ผิด ขอให้พระสงฆ์ทั้งปวงยึดถือตามข้อความที่ถูก ตัดข้อความที่ผิดออกเสีย แล้วสงฆ์ทั้งหมดก็สวดขึ้นพร้อมกัน เพื่อยืนยันข้อความที่ถูกต้องนั้นอีกครั้งหนึ่ง หลังจากการทำสังคายนานั้นแล้ว พระเถระทั้งหลายก็นำเอาข้อความซึ่งที่ประชุมรับรองนั้นไปสอนศิษย์ต่อไป (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2543 : 15)

อย่างไรก็ตามระบบกษัตริย์ก็มีส่วนในการสนับสนุนงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ดังปรากฏภายหลังสังคายนาครั้งที่ 3 พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงเห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนา ได้ทรงยังพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ทรงดำเนินงานส่งสมณทูตออกไปทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาทั่วโลก โดยแบ่งเป็น 9 สาย นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันประเทศไทยก็ได้ รับเอาพระพุทธศาสนาเป็นที่เคารพนับถือตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา จะเห็นได้ว่าพระมหากษัตริย์ไทย ทุกพระองค์ได้นำหลักพุทธธรรมมาใช้เป็นแบบอย่างในปกครองและการพัฒนาประเทศ เช่น สมัยกรุงสุโขทัยมีพ่อขุนรามคำแหง หรือพระมหาธรรมราชาลิไท ได้เน้นการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม และได้นำหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา ดังปรากฏหลักฐานดังนี้

พระพุทธศาสนาเถรวาทตามคติของลังกาวงศ์ ที่ได้รับการสืบทอดพระพุทธศาสนาจากเมืองตามพลิงค์ (นครศรีธรรมราช) เมื่อพระยาศรีธรรมมาโคกราช ได้ตั้งตัวเป็นใหญ่และเปลี่ยนไปรับเอาพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทจากลังกาเข้ามาตั้งมั่นแทน ต่อมาพ่อขุนรามคำแหงทรงส่งพระราชสาส์นเพื่อขอนิมนต์ “มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตรย” มาเผยแผ่หลักธรรมในดินแดนสุโขทัย พร้อมกับนำแนวทางการสวดมนต์ที่เป็นแบบแผนของลังกาตามแบบฉบับที่เรียกว่า ภาณวาร หรือ จตุการณวารปาฬี เป็นคัมภีร์

รวบรวมบทสวดมนต์ในศาสนาพุทธใช้กันในประเทศไทยและในศรีลังกา แต่ที่เป็นที่นิยมอย่างยิ่งในศรีลังกา (พระธรรมโกศาจารย์ ประยูร ธมฺมจิตฺโต, 2549 : 2-3; สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2535 : 27-32)

ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยที่สถานภาพสังคมปัจจุบันได้มีการปรับเปลี่ยนไปมากกลายเป็นยุคโลกาภิวัตน์ มีการใช้เครื่องมือ ในการสื่อสารที่ทันสมัย ความเจริญทางด้านวัตถุมีมากขึ้น สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อสนองความสะดวกสบาย ส่งผลให้มนุษย์เห็นแก่ตัวมากขึ้น หลงโลกมากขึ้น สังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในยุคนี้ ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ทางสังคมอย่างมากมาย มีความพยายามในทุกด้านในที่จะเอาชนะคู่แข่งแม้วิถีทางเหล่านั้นจะเป็นวิถีทางที่ผิดก็ตาม จะเห็นได้จากพฤติกรรมของผู้มีบทบาททางการเมืองการปกครองของประเทศ ที่มักจะใช้วาทะในการใส่ร้ายป้ายสี ซึ่งกันและกัน การแย่งชิงผลประโยชน์ทางธุรกิจ การเอาเปรียบกันหรือการใช้วาทะให้หลงเชื่อ เพื่อหาประโยชน์จากผู้อื่น สังคมจึงมีแต่วิกฤตการณ์ที่มีปัญหาอย่างมากมาย (พระศรีปริยัติโมลี สมชัย กุศลจิตฺโต, 2547 : 22) หากมนุษย์มีความคิดอย่างถูกต้อง มีวิธีพูดถูกต้อง ปฏิบัติหน้าที่การงานถูกต้อง มีอาชีพถูกต้อง ใช้สติปัญญาถูกต้อง มีความตั้งใจถูกต้อง มนุษย์ย่อมเกิดสามัญสำนึก รับผิดชอบต่อพฤติกรรมของตนเอง

ดังนั้น รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนไปตามกระแสความเป็นไปเปลี่ยนโดยใช้กลยุทธ์เชิงรุกในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา สำหรับรายละเอียดของการปรับเปลี่ยนนี้จะเป็นอย่างไร จะได้นำเสนอในเนื้อหาของบทความ ในการศึกษาพุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก

2. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าในยุคสมัยพุทธกาล

วิธีการเผยแผ่พุทธธรรมในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ทางสังคม จารีต ประเพณี ในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกัน ทรงใช้อุปายในการเลื้อยกบคคล รोजงหะหรือโอกาส การสอนของพระพุทธเจ้าในแต่ละครั้ง จะมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่า เป็นลีลาการสอน 4 รูปแบบ คือ สันทิสสนา สมาทปนา สัมปหังสนา และ สมุตเตสนา (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 1 ข้อ 22 : 15) พระพุทธเจ้าทรงมีทั้งหลักการและหลักปฏิบัติแตกต่างกันไปตามกาลเทศะและบุคคลที่จะทรงสั่งสอนดังนั้นการพิจารณาวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระองค์จึงเริ่มตั้งแต่คุณสมบัติ ของผู้สอนลีลาการสอนและหลักการสอน พุทธวิธีในการสอนของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงใช้รูปแบบที่ต่างกัน เพื่อความสะดวก

ต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการสอนพุทธธรรมของพระพุทธองค์ เบื้องต้นได้ทรงกำหนดรู้จากตัวของบุคคลที่กำลังรับฟังการสอน ถ้าหากว่าบุคคลมีระดับสติปัญญาน้อย พระองค์ก็จะใช้วิธีสอนธรรมอีกรูปแบบหนึ่ง ถ้าผู้มีสติปัญญาแก่กล้าแล้วก็จะปรับใช้วิธีอื่น เพื่อประโยชน์แก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคง และวางรากฐานแก่พระสาวกได้เป็นแนวทางในประกาศธรรมของพระองค์ นอกจากนั้นพระพุทธเจ้าทรงมีหลักในการสอนที่หลากหลาย ดังนี้

1) สันทสสนา ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไรก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้งเห็นจริงในสิ่งที่สอน ดุจชี้ให้เห็นด้วยตาตัวเอง ในแต่ละครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจบลง จะมีคำสรรเสริญจากผู้ฟังธรรมในตอนท้ายว่า ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูปได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 9 ข้อ 250 : 85)

2) สมาทปนา ขวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือหัดทำก็แนะนำบรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญ จนเกิดยอมรับ อยากลงมือทำหรือนำไปปฏิบัติ คนผู้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว มีจิตคล้อยตามพระธรรมเทศนา เกิดอุตสาหะอยากปฏิบัติตามในสิ่งที่พระองค์ทรงแสดง เช่น คนผู้ได้ฟังทานกถา คือว่าจาเป็นเครื่องพรรณนาถึงการให้ทาน พรรณนาถึงอานิสงส์ของการให้ทานเองและการชักชวนผู้อื่นในการให้ทาน จะทำให้ได้ทั้งโภคสมบัติและบริวารสมบัติ จึงพยายามชวนชวยทำกรรมที่จะยังสมบัติทั้งสองนั้นให้สำเร็จได้

3) สมุตเตชนา เรา้ใจให้อาจหาญกล้ากล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นเกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขันมั่นใจที่จะทำให้สำเร็จลงได้ สู้งานไม่หวั่น ไม่กลัวเหนื่อยไม่กลัวยาก คานึงถึงประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น พระจักขุปาลเถระได้ตั้งจิตอธิษฐาน ที่จะไม่จำวัดตลอดไตรมาสเพื่อปฏิบัติกรรมฐาน จนได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมกับการแตกสลายของประสาทตา แม้นัยน์ตาของท่านจะแตกไปแล้วท่านก็ได้ทรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล เล่ม 1 ภาค 2 ตอน 1 : 17)

4) สัมปหังสนา ปลูกฝังใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตใจให้แจ่มชื่นเบิกบาน โดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับ และทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ เช่น ในคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่บ้านของอุทัยพราหมณ์ พราหมณ์ก็เอาข้าวใส่บาตรถวายแต่พระองค์...ได้ตรัสตอบพราหมณ์เป็นคาถาเล่นคาโดยปฏิภาณ สอดแทรกไปด้วยความร่าเริงในธรรม เป็นทำนองเตือนพราหมณ์ไม่ให้ทอดทิ้ง เพราะการกระทำจะให้ผลได้โดยส่วนมากก็ต้องทำบ่อยๆ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 15 ข้อ 198 : 286)

พุทธวิธีในการสอนของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงใช้รูปแบบที่ต่างกัน เพื่อความสะดวกต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการสอนพุทธธรรมของพระองค์ เบื้องต้นได้ทรงกำหนดรู้จากตัวของบุคคลที่กำลังรับฟังการสอน ถ้าหากว่าบุคคลมีระดับสติปัญญาน้อย พระองค์ก็จะใช้วิธีสอนธรรมอีกรูปแบบหนึ่ง ถ้าผู้มีสติปัญญาแก่กล้าแล้วก็จะปรับใช้วิธี เพื่อประโยชน์แก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคง และวางรากฐานแก่พระสาวกได้เป็นแนวทางในประกาศัสสธรรมของพระองค์ นอกจากนั้นพระพุทธเจ้าทรงมีหลักในการสอนที่หลากหลาย มุ่งให้เกิดความรู้เข้าใจในสภาพของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ให้มีทัศนคติและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้องในทางที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและบุคคลอื่น พระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าในการถ่ายทอด พระองค์ทรงมีหลักสอน แยกแยะกลุ่มเป้าหมาย ลีลาการสอน เทคนิคการสอน กลวิธีและกุศโลบาย ประกอบการสอนต่างๆ (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตโต, 2549 : 20)

พุทธวิธีในการสอนนั้นต้องเริ่มต้นจากปรัชญาขั้นพื้นฐานอันได้แก่กัลยาณมิตรและมีสติปัญญาไหวพริบที่ชาญฉลาดเป็นเบื้องต้นจากนั้นต้องประกอบด้วยหลักของนักเผยแผ่กับผู้ฟังหรือผู้สอนกับผู้เรียนที่มีความสัมพันธ์กัน ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรเป็นอันดับต่อไปเพราะในทางพระพุทธศาสนาถือว่าผู้เผยแผ่กับผู้ฟังหรือผู้สอนกับผู้เรียนนั้นต้องประสานสัมพันธ์กันมีความกรุณาต่อกัน โดยเฉพาะในด้านการอบรมสั่งสอนนั้นย่อมเป็นส่วนประกอบที่สำคัญให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนซึ่งเรียกว่าองค์คุณของกัลยาณมิตรดังนั้นพระธรรมกถึกหรือนักเผยแผ่พุทธธรรมที่ดีจึงมีลักษณะคุณสมบัติซึ่งเป็นองค์ของกัลยาณมิตร 7 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 23 ข้อ 37 : 57) ดังนี้

- 1) เป็นที่รักเป็นที่พอใจ
- 2) เป็นที่เคารพ
- 3) เป็นที่ยกย่อง
- 4) เป็นนักพูด
- 5) เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ
- 6) เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้
- 7) ไม่ชักนำในอฐาณะ

เพราะในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ผู้เผยแผ่กับผู้ฟังหรือผู้สอนกับผู้เรียนนั้นต้องประสานสัมพันธ์กัน มีความกรุณาต่อกัน โดยเฉพาะในด้านการอบรมสั่งสอนนั้น ย่อมเป็นส่วนประกอบที่สำคัญให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนซึ่งเรียกว่า องค์คุณของกัลยาณมิตร ดังนั้น นักเผยแผ่พุทธธรรมที่ดีจึงมีลักษณะคุณสมบัติซึ่งเป็นองค์ของกัลยาณมิตร 7 ประการ โดยพิจารณาจากหลักของนักเผยแผ่กับผู้ฟังหรือผู้สอนกับผู้เรียนที่มีความสัมพันธ์กันจะช่วยให้การดำเนินสู่จุดหมายตามแนวทางของ

กระบวนการที่เข้าใจแล้วนั้นเป็นผลสำเร็จขึ้นมาในชีวิตจริง ช่วยให้มีมนุษย์บรรลุความดีงามที่สูงขึ้นไป อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข ก่อให้เกิดความเข้าใจและสร้างจุดมุ่งหมายร่วมกัน (พระปลัดสมชาย ปโยโค, 2556 : 148) เพื่อให้หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาแพร่หลายออกไป มีผู้เคารพ เลื่อมใส ศรัทธา ในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติเหล่านั้น ต้องมีกระบวนการในดำเนินกิจกรรมที่แตกต่างกันออกไป เพราะพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นมาเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก การเผยแผ่พระพุทธศาสนากระทำกันหลายรูปแบบ เช่น การปฏิบัติตนให้มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส การสนทนา การแนะนำ การตอบปัญหาข้อข้องใจ และการแสดงธรรม เป็นต้น

สามารถสรุปได้ว่าคุณสมบัติของผู้เผยแผ่ เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาและยอมปฏิบัติตามในคำสอนอย่างน่าอัศจรรย์ โดยผู้สอนต้องมีคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอก และคุณสมบัติภายใน ได้แก่ ด้านบุคลิกภาพ หมายถึง รูปร่างหน้าตาและคุณสมบัติภายใน เป็นคุณธรรมที่ผู้เผยแผ่พึงปฏิบัติ และเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในหลักพุทธธรรม เพื่อจะได้สอนให้ถูกประเด็นทั้งภาคทฤษฎี ดำรงตนอยู่ในองค์คุณของนักเผยแผ่ที่ดี เพื่อยังศรัทธาความเลื่อมใสและให้การเผยแผ่มีประสิทธิภาพสูงสุด

3. กรณศึกษาแบบอย่างที่ดีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

3.1 การเผยแผ่ธรรมะเชิงรุกกรณีการจัดกิจกรรมธรรมะในสวน ฦ สวนหลวง ร.9

จากการศึกษางานวิจัยของ สิริพิชญ์ เตชะไกรศรี (2549) ที่ศึกษาเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมะเชิงรุกตามวิถีพุทธ: ศึกษาเฉพาะกรณี การจัดกิจกรรมธรรมะในสวน ฦ สวนหลวง ร.9 ผลการศึกษาพบว่า ในด้านความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยภาพรวมผู้เข้าร่วมโครงการธรรมะในสวน ฦ สวนหลวง ร.9 มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาในรายละเอียด พบว่า ผู้เข้าร่วมโครงการฯ มีความรู้ความเข้าใจในระดับปานกลางในเรื่องการพูดโกหก การดื่มของมึนเมา ความละอายและ ความกลัวต่อบาป สำหรับเรื่องอื่นๆ ผู้เข้าร่วมโครงการฯ มีความรู้ความเข้าใจอยู่ในระดับมากทุกเรื่อง

เมื่อพิจารณาด้านการปฏิบัติตนของพุทธศาสนิกชนที่เข้าร่วมโครงการธรรมะในสวน ฦ สวนหลวง ร.9 ต่อการนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน โดยภาพรวมพบว่า ภายหลังที่ได้ เข้าร่วมโครงการธรรมะ ในสวน ฦ สวนหลวง ร.9 แล้วผู้ที่ได้เข้าร่วมโครงการฯ จะมีการปฏิบัติตนตาม

หลักธรรมทาง พระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นกว่าเดิม กล่าวคือ สิ่งใดที่ควรปฏิบัติ ผู้เข้าร่วมโครงการฯ ก็จะปฏิบัติมากขึ้นอยู่ในระดับปฏิบัติเป็นประจำ และสิ่งใดที่ควร จดเว้นการปฏิบัติ ผู้เข้าร่วมโครงการฯ ก็จะต้องงดเว้นการปฏิบัติมากยิ่งขึ้น หรือปฏิบัติผู้ในระดับน้อยมากหรือไม่ปฏิบัติเลย เมื่อพิจารณาด้านผลสัมฤทธิ์ของโครงการธรรมะในสวน ณ สวนหลวง ร.9 พบว่า ภายหลังที่ได้เข้าร่วมโครงการธรรมะในสวนแล้ว ผู้เข้าร่วมโครงการฯ ปฏิบัติตนแตกต่างจากก่อนเข้าร่วมโครงการเกือบทุกเรื่อง สำหรับความคิดเห็นเกี่ยวกับประโยชน์ที่ได้รับจากการเข้าร่วมโครงการธรรมะในสวน ณ สวนหลวง ร.9 พบว่า ผู้เข้าร่วมโครงการธรรมะในสวน มีความคิดเห็นเกี่ยวกับประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาในรายละเอียดพบว่า มีความคิดเห็นเกี่ยวกับประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับอยู่ในระดับมากที่สุดในเรื่อง กิจกรรมในธรรมะในสวน ทำให้สมาชิกในครอบครัวใช้เวลาว่างในวันหยุดให้เป็นประโยชน์ ทำให้เกิดการพบปะและสนทนาธรรมะระหว่างผู้เข้าร่วมกิจกรรมด้วยกัน สำหรับเรื่องอื่นๆ ผู้เข้าร่วมโครงการธรรมะในสวน ณ สวนหลวง ร.9 มีความคิดเห็นเกี่ยวกับประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับอยู่ในระดับมาก

3.2 การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขาที่มีต่อเยาวชนชาติพันธุ์ ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง)

จากการศึกษาผลการวิจัยของ สโรชา เตชะกฤตภูริพงศ์ (2552) เกี่ยวกับกระบวนการสื่อสารเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา ที่มีต่อเยาวชนชาติพันธุ์ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) ผลการวิจัยพบว่า การทำเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขามีลักษณะเป็นการทำงานในเชิงรุกมากกว่าเชิงรับ โดยการจาริกออกไปเพื่อปฏิบัติงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการ เพื่อพัฒนาจิตใจและคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น เป็นการพยายามฟื้นฟูเอาความสำคัญของวัดอย่างเช่นที่เคยเป็นมาในอดีตกลับมาอีกครั้ง พระบัณฑิตที่อาสาเข้ามาในโครงการนี้เป็นผู้มีคุณสมบัติที่ดีของผู้ส่งสาร เป็นผู้มีความรู้ มีวิริยะ อุตสาหะ อุตุนและอุดมการณ์หรือจุดมุ่งหมายที่ต้องการจะเผยแผ่ธรรมะของพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขาให้กับชุมชนที่ห่างไกลแบบวิถีชีวิตพอเพียง สร้างความศรัทธาในพุทธศาสนาให้เกิดขึ้นในกลุ่มเยาวชน

สำหรับจุดเริ่มต้นของกระบวนการสื่อสารพระบัณฑิตอาสา จะศึกษาบริบทชุมชนนั้นเป็นอันดับแรก ทำการวิเคราะห์สาร มีการเตรียมเนื้อหาสาร เพื่อให้เหมาะสมและสร้างจุดสนใจในสาร เพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้รับสารเข้าใจในเนื้อหาสารได้ง่ายขึ้นเนื้อหาคำสอนที่นำมาใช้ในการเผยแผ่เป็นหลักการขั้นพื้นฐานที่อยู่ในชีวิตประจำวัน และเป็นไปตามพันธกิจของโครงการพระบัณฑิตอาสา

สำหรับช่องทางการสื่อสาร พระบัณฑิตอาสาจะใช้รูปแบบของการเข้าไปมีส่วนร่วมกับชุมชน ร่วมคิดและแก้ปัญหา กับชุมชน ทำงานร่วมกับชุมชนเพื่อให้เกิดความเชื่อมั่น ศรัทธาและไว้

วางใจในพระบັນฑิตอาสา สร้างจุดมุ่งใจต่างๆ ในสาร ประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างแก่เยาวชน การใช้กิจกรรม มีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ การฝึกอบรมและปฏิบัติ การใช้สื่อชุมชน หอกระจายข่าว และเสียงตามสาย

อย่างไรก็ตามก็ยังมีอุปสรรคปัญหาสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น คือ อุปสรรคด้านภาษาที่ใช้ในการสื่อสารกับเยาวชนชาติพันธุ์ปกากะญอ (กะเหรี่ยง) และอุปสรรคด้านการคมนาคมที่ยากลำบากยากต่อการติดต่อประสานงานกับส่วนกลางและภายในชุมชน และเมื่อพิจารณาผลสัมฤทธิ์จากการสื่อสารเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากการประเมินของเยาวชนพบว่า ส่วนมากได้รับความรู้ความเข้าใจ และสามารถนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ จึงสามารถสรุปได้ว่าการสื่อสารเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระบັນฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา สามารถดึงเอาบทบาทและความสำคัญของวัดในด้านของการเป็นสถานที่ศึกษาเป็นสโมสร และเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมให้เกิดขึ้นในชุมชนบนพื้นที่สูงได้

จากการศึกษากรณีศึกษาที่เป็นแบบอย่างที่ดีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทำให้ทราบว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของประเทศไทยยังเกิดขึ้นและดำเนินการอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินงานดังกล่าวจะไม่ได้ประสบความสำเร็จในทุกๆ ด้าน อันเนื่องมาจากปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่มักจะมิปรากฏในสังคมปัจจุบัน ดังนั้น การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพื่อให้ก้าวทันกับกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ผู้มีหน้าที่ในการเผยแผ่จำเป็นต้องคิดค้นและแสวงหาแนวทางที่น่าสนใจเพื่อโน้มน้าวพุทธศาสนิกชนให้หันมาสนใจพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้นเป็นลำดับต่อไป

4. ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกในปัจจุบัน

ในการนำเสนอยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกในปัจจุบันนั้น ผู้เขียนได้นำเสนอผลการศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกในสมัยพุทธกาลและสมัยหลังพุทธกาลไว้ก่อนเป็นเบื้องต้น เพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นพัฒนาการด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพุทธกาล สมัยหลังพุทธกาล และสืบเนื่องมาถึงสมัยปัจจุบัน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1 การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกในสมัยพุทธกาลและสมัยหลังพุทธกาล

จากการศึกษาวิธีการเผยแผ่ธรรมะเชิงรุกในสมัยพุทธกาล พบว่า คุณสมบัตินักเผยแผ่ ลีลาการสอนและหลักคำสอนเป็นสิ่งสำคัญเบื้องต้นที่ดึงดูดผู้ฟัง การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าตั้งแต่เริ่มประกาศพระศาสนาใช้วิธีเผยแผ่แบบเชิงรุก คือ การเสด็จเข้าไปหาผู้นำทาง

ศาสนา การเมืองและทางเศรษฐกิจ การเสนอคำสอนที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา การเยี่ยมเยียนตามบ้านเรือนต่างๆ การบริการชุมชน ให้คำแนะนำ การดำรงชีวิตอย่างมี ความสุข การปรับพระองค์ให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น จึงทำให้การเผยแผ่ประสบความสำเร็จในยุคสมัยของพระองค์ นอกจากนี้ยังการส่งเสริมให้มีเสรีภาพทางปัญญาในการพิจารณาเรื่องต่างๆ การเผยแผ่ศาสนามุ่งไปที่การสร้างความรู้ถูกเข้าใจถูก มุ่งสร้างสัมมาทิฐิเป็นสำคัญ ไม่หลอกล่อ บังคับหรือเชิญชวนให้เขามานับถือเมื่อเขาพิจารณาแล้ว จะตัดสินใจอย่างไรก็ให้เป็นเสรีภาพทางปัญญา ให้รู้จักแสวงหาแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสม ให้ทุกฝ่ายยอมรับและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง (พระมหาประกาศิต อาจารย์ปาลี, 2556 :180)

คัมภีร์พระพุทธศาสนาระบุว่า ธรรมดาการเสด็จจาริกของพระพุทธเจ้ามี 2 อย่าง คือ

- 1) การเสด็จจาริกอย่างรีบด่วน คือ การเสด็จจาริกกรณีที่ทรงทอดพระเนตรเห็นบุคคลที่ควรจะตรัสรู้ได้แม้ในที่ไกลจึงเสด็จไปโดยเร็วเพื่อประโยชน์แก่การตรัสรู้ของเขา
- 2) การเสด็จจาริกอย่างไม่รีบด่วน คือ เมื่อพระพุทธองค์จะอนุเคราะห์ชาวโลก จะเสด็จไปด้วยการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับบ้านและนิคมทุกวัน 1 โยชน์บ้าง 2 โยชน์บ้าง การเสด็จจาริกอย่างไม่รีบด่วนนี้จำแนกเป็น 2 อย่าง คือ การเสด็จจาริกเป็นประจำ คือ การเสด็จไปตามลำดับบ้านอำเภอ และจังหวัด และการเสด็จจาริกไม่เป็นประจำ คือ การเสด็จไปเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ที่ควรจะให้ตรัสรู้ได้คนเดียวเท่านั้น (พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล เล่ม 11 : 526)

ในยุคหลังพุทธกาล รูปแบบการเผยแผ่ธรรมะที่รุ่งเรืองที่สุด คือ สมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์เป็นพระธรรมราชาทรงใช้หลักพระพุทธศาสนาในการปกครองประชาชน นอกจากนี้ พระองค์ยังส่งสมณทูตไปเผยแผ่ยังประเทศต่างๆ ทั้งนี้เนื่องจากพระเจ้าอโศกมหาราชและพระโมคคัลลีสบุตรทรงพิจารณาเห็นว่าพระพุทธศาสนาอาจจะดำรงอยู่ไม่ยั่งยืนในประเทศอินเดียจึงสมควรส่งสมณทูตออกประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาในนานาประเทศเพื่อว่าเมื่อเสื่อมสูญจากประเทศอินเดียแล้วพระพุทธศาสนาอันเป็นประโยชน์แก่โลกก็ยังมีปรากฏอยู่ในประเทศอื่นๆ

การเผยแผ่เชิงรุกในประเทศไทยที่โดดเด่นของพระสงฆ์ คือการศึกษาสงเคราะห์ ได้แก่ การช่วยเหลือประชาชนทางการศึกษา และสาธารณสงเคราะห์ ได้แก่ ทำงานสาธารณประโยชน์ต่างๆ แก่ชุมชน รูปแบบการจัด กิจกรรมในสวน คือ การจัดกิจกรรมทางศาสนาโดยการนิมนต์พระสงฆ์มาแสดงพระธรรม เทศนา ทำบุญตักบาตร ถวายสังฆทาน ซึ่งเป็นการนำวัดมาสู่ชุมชนในรูปแบบของคนเมืองหลวงที่มีเวลาน้อย การนำหลักธรรมเหล่านี้ คือ เบญจศีล เบญจธรรม พรหมวิหาร ฆราวาสธรรม ทิศ 6 และอบายมุข 6 มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันซึ่งเป็นคุณธรรมพื้นฐานสำหรับการพัฒนาชีวิตของตนเอง และการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข

4.2 ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกในสมัยปัจจุบัน

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถเสนอยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกในสมัยปัจจุบัน ได้ดังต่อไปนี้ (พระธรรมโกศาจารย์, 2546; พระครูปลัดชโล เตชพล (ปิ่นวิเศษ), 2554; สายน้ำผึ้ง รัตนงาม, 2552)

1) **ใช้การวิเคราะห์แบบสวอท (SWOT Analysis)** โดยการจุดแข็ง (Strength) ของตนเองอยู่ตรงไหนในการเป็นนักเผยแผ่ จุดอ่อน (Weakness) ของตนเองอยู่ตรงไหน เราต้องหาโอกาสพัฒนาดตนเองตลอดเวลา (Opportunity) และรู้ว่าสิ่งที่คุกคาม (Threat) ของเราคืออะไร%

2) ใช้ทฤษฎี 4 ส. ประกอบด้วย

- 2.1 สัททสสนา (แจ่มแจ้ง) คือพูดให้คนฟังเข้าใจแจ่มแจ้งเหมือนเห็นกับตาตัวเอง
- 2.2 สมาทปนา (จูงใจ) ปลุกใจให้อยากรับธรรมไปปฏิบัติ พูดที่ดีต้องทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธา
- 2.3 สมุเตชนา (แก้วักล้า) พูดให้กำลังใจด้วยการยกตัวอย่างผู้ประสบความสำเร็จมาประกอบ
- 2.4 สัมปหังสนา (ร่าเริง) พูดแล้วไม่เครียด มีความสุข สนุกในการฟัง คนพูดมีอารมณ์ขัน ยกนิทานมาประกอบในการพูด ผู้ฟังเกิดความปิติในธรรม

3) ใช้หลักกัลยาณมิตรธรรม 7 ประกอบด้วย

- 3.1 ปิโย เป็นที่รักเป็นที่พอใจในฐานะเป็นที่สบาย และสนิทสนมชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาได้ถาม
- 3.2 ครุ เป็นที่เคารพในฐานะประพฤติสมควรแก่ฐานะให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ
- 3.3 ภาวนีโย เป็นที่ยกย่องในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง
- 3.4 วตตัจจ เป็นนักพูดรู้จักชี้แจงให้เข้าใจรู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร เป็นที่ปรึกษาที่ดี
- 3.5 วจนกขโม เป็นผู้อุตุนต่อถ้อยคำคือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษา แนะนำ วิพากษ์วิจารณ์
- 3.6 คมกัรณจกถ กตดา เป็นผู้พูดด้วยถ้อยคำลึกซึ้งได้สามารถอธิบายเรื่องซับซ้อนให้เข้าใจได้
- 3.7 โจนจฏฐาเนนโยชเย ไม่ชักนำในฐานะคือไม่ แนะนำในเรื่องเหลวไหลหรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย

4) การสร้างเครือข่ายการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีเหตุปัจจัยในทางปฏิบัติดังนี้

- 4.1 ความเข้าใจชัดเจนในหลักธรรมแห่งตน คือ ความรอบรู้ รู้ซึ่งเห็นจริงตามหลักการของพระพุทธศาสนา
- 4.2 ความรู้ในวิธีการสร้างเครือข่ายธรรม เป็นการสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้น สร้างความเข้าใจในวิธีการเผยแผ่ ให้รู้จักวิเคราะห์ และรู้วิธีการเข้าถึงกลุ่มคนต่างๆ
- 4.3 มีคุณสมบัติหรือคุณธรรมของผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา
- 4.4 รู้จักใช้แก่นธรรมที่ดีที่เหมาะสมกับบุคคล
- 4.5 กระจายเครือข่ายองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาให้กว้างด้วยการศึกษา (ปริยัติ) การประพฤติ (ปฏิบัติ) และการทำตนให้บริสุทธิ์เพื่อการพ้นทุกข์ (ปฏิเวธ)

จากการนำเสนอยุทธศาสตร์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกข้างต้นสามารถสรุปได้เป็น 4 ประเด็นหลักคือผู้ที่ทำหน้าที่เผยแผ่ต้องรู้จักวิเคราะห์ตนเองตามหลักการวิเคราะห์แบบสวอท (SWOT Analysis) ใช้ทฤษฎี 4 ส. ในการเผยแผ่ธรรม และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือควรต้องมีคุณสมบัติของกัลยาณมิตร 7 ประการ รวมทั้งการสร้างเครือข่ายการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งหมดนี้จึงจะมีความสมบูรณ์พร้อมในการที่จะทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5. บทสรุป

การดำรงอยู่ซึ่งพระพุทธศาสนาจำเป็นต้องมีผู้ที่ทำหน้าที่ในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาอยู่อย่างต่อเนื่อง และจำเป็นต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม ดังนั้น ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงจำเป็นต้องมียุทธศาสตร์ในการเผยแผ่เพื่อให้งานเผยแผ่นั้นสำเร็จผล ในบทความนี้ได้นำเสนอยุทธศาสตร์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกไว้ 4 ประเด็นหลัก ประกอบด้วย หลักการวิเคราะห์แบบสวอท (SWOT Analysis) การใช้ทฤษฎี 4 ส. (สัทัสสนา-แจ่มแจ้ง สมาทปนา-จงใจ สมุเตชนา-แก้แค้น สัมปหังสนา-รำเริง) และหลักกัลยาณมิตรธรรม 7 (เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่อง รู้จักชี้แจง เป็นผู้อดทน พูดด้วยคำลึกซึ้งได้ ไม่ชักนำในทางเสื่อม) รวมทั้งการสร้างเครือข่ายการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

- พระครูปลัดชโล เตชพล (ปิ่นวิเศษ). (2554). **บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระเทพสุวรรณโมลี (สัจ สิริสุนโท)**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2549). **อานุภาพพระปริตร**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2546). ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พุทธศาสนา. บรรยายในการฝึกอบรมพระธรรมทูตสายต่างประเทศ จัดโดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ณ พุทธมณฑลนครปฐม วันที่ 9 พฤษภาคม 2546.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2549). **พุทธวิธีการสอน**. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- พระปลัดสมชาย บโยโค (ดำเนิน). (2556). การประยุกต์ใช้สัมมาวาจาเพื่อการบริหารงานของผู้ว่า. **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**. 1(1), 143-158.
- พระมหาประกาศิต อาจารย์ปาลี (แก้วทองเกต). (2556). การสร้างความปรองดองระหว่างศาสนา. **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**. 1(1), 159-182.
- พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต). (2547). **พุทธศาสตร์ร่วมสมัย 2**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2536). **พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สโรชา เตชะกฤตกริพงศ์. (2552). **กระบวนการสื่อสารเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา ที่มีต่อเยาวชนชาติพันธุ์ปกากะญอ (กะเหรี่ยง) ในปี พ.ศ. 2551-2552**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สายน้ำผึ้ง รัตนงาม. (2552). **การสร้างเครือข่ายงานประชาสัมพันธ์เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาของเสถียรธรรมสถาน**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สิริพิชญ์ เตชะไกรศรี. (2549). **การเผยแผ่ธรรมะเชิงรุกตามวิถีพุทธ: ศึกษาเฉพาะกรณีการจัดกิจกรรมธรรมะในสวน ณ สวนหลวง ร.9**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2535). **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2543). **คำบรรยายพระไตรปิฎก**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.